

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva

A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint

Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter

*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella

Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes

*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer

A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történeti gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · *A decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

OLÁH MIKLÓS FORMULÁSKÖNYVE

Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz

MIKÓ GÁBOR

THE FORMULARY OF MIKLÓS OLÁH MIKLÓS
Introductory Study to a Critical Edition in Preparation

The paper presents the history and content of a formulary from the Jagiellonian period which, in the sixteenth century, came into the possession of the renowned humanist, Miklós Oláh. The manuscript is one of the most important formularies compiled in the territory of the medieval Kingdom of Hungary. Its importance is constituted by the fact that it contains a great number of such letters and charters from the period between 1510 and 1514 whose originals have not survived. They not only offer insight into the domestic politics of that period, but also offer valuable help for the reconstruction of several details of Ottoman–Hungarian warfare in the decade before Mohács.

Keywords: formulary, Miklós Oláh, Jagiellonian period, charter publication

A formuláskönyvek kutatástörténete

A hazai középkor és kora újkor kutatásában az utóbbi időben örvendetesesen megnőtt a formuláskönyvekkel foglalkozó tudományos munkák száma.¹ Ezek között a legfontosabb helyet a modern szövegkiadások foglalják el. Időben legújabbban a Nyási- és Beneéthy-formuláriumok edíciója látott napvilágot, a két, egymás felhasználásával készült gyűjtemény szövegét együttesen közzétéve.² Csupán néhány évvel korábban jelent meg a pálos rend legrégebb, a 16. század első felében keletkezett formuláriumának (*Formularium maius*)

Mikó Gábor, tudományos munkatárs, MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjának (BO 00020/18/2) támogatásával készült.

- ¹ Előjáróban jegyzem meg, hogy mindössze egy éve annak, hogy a két esztergomi formuláskönyv kiadásának (lásd a következő jegyzetet) bevezetőjében Szovák Kornél kiváló tanulmányban foglalta össze mindazt, amit a középkori Magyarország formuláskönyveiről tudni lehetett. Írásom első része, amely egy rövid kutatástörténeti vázlat, csak egy-egy, az írásom szempontjából fontos historiográfiai súlypontra koncentrált, és ennek megfelelően másként is épül fel, mint az említett tanulmány. A téma iránt bővebben érdeklődők Szovák Kornél értekezésében az általam idézetnél sokkal bővebb szakirodalmi bibliográfiát is találnak.
- ² *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*. Ed. Petrus Erdő – Cornelius Szovák – Petrus Tusor. Bp., 2018. (Collectanea studiorum et textuum I/4.) Vö. Solymosi László recenziójával: *Magyar Sion* [Új folyam] 13 (55) 2019. 133–139.

kiadása.³ A szintén 16. századi ferences rendi formuláskönyvek kiadását Molnár Antal készíti elő.⁴ E kéziratok mindenekelőtt egyházi vonatkozásúak. Főként világi jellegű forrásanyagot tartalmaz a 15. század utolsó negyedéből való Magyi-féle formulárium, amelynek Dreska Gábor készíti a korszerű kritikai kiadását.⁵ A már a mohácsi csatát követően összeállított, ám még a 16. századból származó kötetekkel Fazekas István foglalkozik.⁶

A formuláskönyvek műfajának kutatása régre nyúlik vissza a hazai historiográfiában, ám a kéziratok csak jól körülhatárolható időszakonként képezték részletesebb kutatás tárgyát. Már a 18. századi történészek között voltak olyanok, akik felhasználtak egy-egy gyűjteményt.⁷ Vitán felül áll azonban, hogy jelentőségükre elsőként Kovachich Márton György hívta fel a figyelmet, akinek az 1799-ben, e tárgyról megjelentetett önálló kötete mindmáig a téma alapvető művének számít.⁸ Munkájában tizenöt kézitról írt bővebben,⁹ közülük háromnak a szövegét *in extenso* közzétette. Felsorolt továbbá nyolc további olyan *manuscriptumot* is, amelyeknek a létéről tudomást szerzett, de részletesebben nem állt módjában ismertetni őket.¹⁰ A tizenöt kódexből öt kétségkívül a középkorból származik, de az 1526 utáni szerkesztett kollekciók között is vannak olyanok, amelyek tartalmaztak régebbi korokból való okleveleket. Mindennek fontosságára a legújabb szakirodalom is utal.¹¹

A formuláriumok vizsgálatának modern terminológiáját a hazai történetírásban Bónis György dolgozta ki. Amint maga is megjegyezte, pályája elején tanára, a neves jogtörténész Eckhart Ferenc vette rá a szentszéki bíróságok működésének kutatására.¹² Ez maga után vonta a formuláriumok vizsgálatát is. Eckhart maga is tisztában volt a műfaj jelentőségével, hiszen egy, jelenleg is az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirat-

³ *Formularium maius Ordinis Sancti Pauli Heremite. Texteditio des Pauliner Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.* (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest). Hrsg. Beatrix F. Romhányi – Gábor Sarbak. Bp., 2013. Lásd még a kötetről Kertész Balázs recenzióját: *Magyar Könyvszemle* 130 (2014) 397–401.

⁴ Molnár Antal: Magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek a 16. század elejéről. In: *Episcopus, archiabbas Benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára.* Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Bp., 2016. 203–212.

⁵ Dreska Gábor: Jegyzetkönyv, mintakönyv, tankönyv. A Magyi-formulárium. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* I–II. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp., 2014. I. 43–51.

⁶ Fazekas István: Egy 16. század közepi kancelláriai formuláriumos könyv tanulságai. In: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Bp., 2018. 551–566.; Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között.* Bp., 2018. [Akadémiai doktori értekezés. Kézirat.] 54–63. Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta.

⁷ Így pl. Pray György és Wagner Károly. Erről bővebben másutt már írtam. Lásd Mikó Gábor: A formuláskönyv és a leveleskönyv határán. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1656. jelzetű kézírata. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 144 (2019) 83–93.

⁸ *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque Regni Hungariae olim usitati.* Ed. Martinus Georgius Kovachich. Pesthini, 1799.

⁹ Uo. I–CCV.

¹⁰ Uo. CCV–CCVI.

¹¹ Szovák Kornél: Formuláskönyvek a középkori Magyarországon. In: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis, LXVIII.* Vö. Fazekas: Egy 16. század közepi, 552.

¹² Bónis György: *Szentszéki regeszták.* [S. a. r. Balogh Elemér.] Bp., 1997. 7.

tárában őrzött,¹³ Werbőczy ítélőmesteri hivatalában készült kéziratról önálló tanulmányt készített.¹⁴ Aligha vitatható, hogy Bónisnak a témában végzett kutatási eredményeinek jelentősége Kovachichéhoz mérhető. Munkamódszere máig példaértékű. Önálló értekezések formájában, egymást követően dolgozta fel a formuláskönyv-kéziratokat, és ennek során a tartalom, valamint a szűkebb kutatási témája számára releváns adatok ismertetése mellett mindig igyekezett az adott kötet létrejöttének körülményeit, illetve a szerkesztőnek vagy szerkesztőknek a kilétét tisztázni. Foglalkozott olyan kötetekkel, amelyeket már Kovachich is ismert vagy épp ki is adott, így két nagy terjedelmű tanulmányban az Uzsai János nevéhez kapcsolt, 14. századi Ars notariával,¹⁵ illetve egy másik írásában a Magyi-formuláriummal.¹⁶ Alapvető jelentőségűek azok a cikkei is, amelyekben a korábbi szakirodalom által nem ismert vagy nem ismerttetett kéziratokat mutatott be, így – a középkort illetően – a 15. század második feléből való Somogyvári Formuláskönyvet,¹⁷ illetve az esztergomi helynöki bírósághoz köthető Beneéthy- és Nyási-formuláriumokat.¹⁸

A szerző először 1967-ben, a Magyi-formuláskönyvről készített terjedelmes tanulmányának harmadik részében összegezte mindazt, amit a témában végzett több évtizedes kutatómunka után a forráscsoportról megállapított.¹⁹ Ekkor vázolt fel részletesen egy szempontrendszert, amely alapján a kéziratokat osztályozta. Ennek alapját a formuláskönyvek használatának helye, helyszínei alkották, mindebből pedig a jogi ismeretek kora-

- ¹³ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattár (= EFKK) Werbőczy-formuláskönyv. Fotómásolata: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 281415.
- ¹⁴ Eckhart Ferenc: Formuláskönyv Werbőczy István hivatali működése köréből. In: *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulóján*. Szerk. Eckhart Ferenc – Degré Alajos. Bp., 1942. 151. E nagy fontosságú kötetről azóta sem született bővebb ismertetés, tartalma kiadatlan. Hermann Zsuzsanna azonban tisztában volt a jelentőségével. Lásd Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. *Századok* 115 (1981) 122–123.; Uő: Miképp került Divény vára a Balassák kezéré? *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 61–63. Bónis György is közölt oklevélkivonatokat belőle, de csak azokat, amelyek a szentszéki bíraskodással voltak összefüggésbe hozhatók. Vö. Bónis: *Szentszéki*, passim. Mindössze tíz regesztáról van szó.
- ¹⁵ Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. *Filológiai Közöny* 7 (1961) 229–260.; Uő: Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv. *Filológiai Közöny* 9 (1963) 373–388.
- ¹⁶ Bónis György: Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1967. 225–258.
- ¹⁷ Bónis György: A Somogyvári Formuláskönyv. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András et al. Kolozsvár, 1957. (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai I. Tanulmányok 1) 117–133.
- ¹⁸ Bónis György: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. *Levéltári Közlemények* 44–45 (1974) 89–101. (A tanulmánynak legalábbis a formuláriumra vonatkozó kéziratrésze már évtizedekkel korábban, 1947-ben készen volt. Vö. Bónis: Magyi János, 245. 93. j.) A szerző itt elsősorban a címben megnevezett kötet bemutatására törekedett, mivel megállapította, hogy a Nyási-formulárium a Beneéthy-kézirat mintegy hetven oklevéllel bővített verziója. Lásd uo. 94. E két formuláskönyv anyagából nagyságrendileg 250 oklevélkivonatot készített a szentszéki bíróságok működését dokumentáló okmánytára számára. Lásd Bónis: *Szentszéki*, passim. A kötetekről újabban lásd az első jegyzetben idézett modern kiadás bevezető tanulmányainak vonatkozó szakaszait: Erdő Péter: Középkori egyházi bíraskodás és a Nyási-formulárium. In: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*, LII–LIV., Szovák Kornél: Formuláskönyvek a középkori Magyarországon. In: uo., LXXI–LXXVII., Sarbak Gábor: Kodikológiai megjegyzések Beneéthy Máté és Nyási Demeter formuláskönyveihez. In: uo., LXXIX–LXXXIV.
- ¹⁹ Bónis: Magyi János, 244–258.

beli terjedésének sémáit igyekezett feltérképezni. Nem csupán azokat a formuláriumokat vette figyelembe, amelyekkel maga is foglalkozott, hanem az összes olyat is, amelyet a korábbi szakirodalomból ismert. Lényegét tekintve ugyanez a kategorizáció és ugyanezek a kéziratok kerültek bele a néhány évvel később megjelent, *Középkori jogunk elemei* című, önálló kötete formuláskönyvekkel foglalkozó fejezetébe.²⁰ A középkori vonatkozású, hazai formuláriumok listája lényegét tekintve azóta nem bővült.²¹

Jóllehet a téma kutatásában a mérföldköveket kétségkívül Kovachich munkája, Bónis munkássága, valamint a Beneéthy- és Nyási-formuláskönyvek monumentális kiadása jelenti, mégis érdemes szót ejteni néhány kevésbé terjedelmes közleményről is. Közel négy évtizeddel ezelőtt, hogy Eckhart tanulmánya megjelent a Werbőczy-formuláskönyvről, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltárának bővítése közben egy olyan formulárium került a kutatók kezébe, amely részint a pécsi, részint a bácsi egyházmegyéhez volt köthető, és amelyet később Bónis „Pécsi-bácsi formuláskönyvnek” nevezett.²² A kézirat szövegének egy részét Iványi Béla tette közzé.²³ Írása elején megjegyezte, hogy „egyáltalán Kovachichnak 1799-ben megjelent munkája óta e téren [ti. a formuláskönyv-kutatás terén – M. G.] a hazai történetirodalomban haladás nem történt”.²⁴ Ez azonban ilyen formában nem volt igaz, elegendő csak Csontos János vagy Fejérpataky László, 1880-as években megjelent publikációira utalni.²⁵ Iványi azonban erre nem, hanem csupán Récsey Viktornak egy alig több mint két oldal terjedelmű közleményére utalt, amelyben a szerző egy, a jászói premontrei könyvtárban fellelhető formuláriumot ismertetett nagyon röviden.²⁶ Ez a kézirat még a 20. század második felében is Jászón volt, itt készült róla szerencsés módon mikrofilm az MNL OL számára, amelynek felvételei utóbb a Diplomatikai Fényképgyűjteménybe is bekerültek.²⁷ Jómagam először 2014-ben, a Dózsa-féle parasztháború forrásait vizsgálván lettem rá figyelmes, majd az elmúlt években, amikor alkalom adódott rá, gyűjtöttem a rá vonatkozó adatokat. Végül a közöletlen és más forrásból nem ismert oklevelek nagy száma győzött meg arról, hogy érdemes lenne a kézirat egészét publikálni. Ennek első lépéseként a formulárium kutatástörténetét tárom fel, összegyűjtve lehetőség szerint minden közleményt, amely a kódexszel foglalkozott, vagy abból oklevélszöveget tett közzé. Ennek révén egyrészt

²⁰ Bónis György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Bp., 1972. 143–233.

²¹ Vö. Szovák: *Formuláskönyvek*, passim.

²² Bónis: *Magyi János*, 248.

²³ Iványi Béla: *Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratok formulás könyv. Első közlemény. Történelmi Tár* (1904) 481–538., *Második közlemény. Történelmi Tár* (1905) 33–41.

²⁴ Iványi: *Egy 1526 előtti ismeretlen. Első közlemény*, 485. 2. j.

²⁵ Csontos János: *A magyarországi Sz. Ferenczrendiek latin levelezője 1532–1535-ből a budapesti ferencziek könyvtárában. Magyar Könyvszemle* 5 (1880) 51–85. Az egyik, később elkeveredett kéziratot Molnár Antal találta meg az Országos Széchényi Könyvtárban. Vö. Molnár: *Magyarországi obszerváns*, 203., 206.; Fejérpataky László: *Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból. Magyar Könyvszemle* 11 (1886) 41–66. Mindkét szerző megjegyezte, hogy írásával Kovachich munkáját egészíti ki.

²⁶ Récsey Viktor: *Egy XV–XVI. századbeli kéziratok formulare Jászóvárort. Századok* 32 (1898) 494–496.

²⁷ MNL OL DF 282621.

rekonstruálni tudtam a kézirat 20. századi történetét, másrészt ez teremtette meg annak lehetőségét, hogy ne hagyjak figyelmen kívül már korábban elkészült forráskiadásokat.

Az Oláh-féle formuláskönyv kódexének sorsa

A hazai medievisztika a formuláskönyv létezéséről a 19. század utolsó évtizede óta tud. Az elmúlt bő száz évben különböző megnevezésekkel illették, így szerepelt „jászói” vagy „jászóvári formulárium”, „kassai formulárium” és „Oláh Miklós formuláskönyve”²⁸ címmel is. Részletes ismertetés nem jelent meg róla, így a legújabb szakirodalom is Récsey Viktor már említett, szűkszavú közleményéhez, illetve Schönherr Gyula két tanulmányához utalja az olvasót, amelyekben a kéziratban fellelhető címereslevelekről írtak.²⁹ Csak-hogy Récsey közleménye – miként Iványi Béla joggal megjegyezte – magáról a kódexről semmi lényegeset nem árul el, csupán az Oláh Miklóshoz kötődő bejegyzéseket és az abból nyerhető köztörténeti adatokat taglalja.³⁰ Azt viszont Récsey is hangsúlyozta, hogy a kézirat minden bizonnyal a két Jagelló-uralkodó kancelláriájában keletkezett, Oláh pedig csak később használta a kötetet.³¹ Schönherr szintén nem közölt részletes leírást a kódexről, de a Jagelló-korból származtatta.³²

Amennyiben nem került el figyelmemet számottevő adat, a kódex kutatástörténete nagyon vázlatosan akként foglalható össze, hogy felfedezése után, a 19–20. század fordulóján sokáig a figyelem középpontjában állt, és számos, benne foglalt oklevél szövege látott napvilágot különböző közlések részeként. Ezt követően viszont kikerült a kutatók látóköréből, ahová csak az 1990-es években került vissza, köszönhetően a Diplomatikai Fényképgyűjteménynek. Úgy tűnik, korábban Bónisnak sem állt módjában tanulmányoznia a kötetet.³³

A kézirat létezéséről a tágabb történetsszakma először 1890-ben, Fraknói Vilmosnak egy, a *Magyar Könyvszemle* hasábjain megjelent közleményéből értesülhetett. Ekkor már javában zajlott a Mátyás-levelezés új kiadásának sajtó alá rendezése, és Fraknói itt számolt be elsőként a felhasznált forrásokról. A szerző úgy fogalmazott, hogy „a kassai premontrei rendház egyik tagjának birtokában van a XVI. század elejéről származó becses formulárium”, amely 46 olyan levelet tartalmaz, amelynek I. Mátyás király vagy a szerzője, vagy

²⁸ E helyütt szükségesnek látom megemlíteni, hogy a hazai szakirodalomban egy másik formuláskönyvet is lehet Oláh Miklóshoz kötni. Az a kézirat viszont valóban a 16. század közepén készült és zömmel akkori iratokat foglal magában. Lásd Fazekas: *A Magyar (Udvari) Kancellária*, 55. A kéziratot Bónis is ismerte, és a feltételezett másolóról Szörcsöky Benedek formuláriumának nevezte (Bónis: *Középkori jogunk*, 147.), és ekként hivatkozik rá Szovák Kornél is. Szovák: *Formuláskönyvek*, LXVIII.

²⁹ Szovák: *Formuláskönyvek*, LXVIII.; Fazekas: *Egy 16. század középi*, 552. 3. j.

³⁰ Iványi: *Ismeretlen, Első közlemény*, 485. 2. j.

³¹ Récsey: *Egy XV–XVI. századbéli*, 494–495.

³² Décsényi [Schönherr] Gyula: II. Ulászló korabeli címeres-levelek. *Turul* 9 (1891) 57–58.; Uő: Bonfini másolójának címeres levele. *Magyar Könyvszemle* 16 (1891) 264–265.

³³ Legalábbis csak igen szűkszavúan, Récsey ismertetésére hivatkozva írta le, azt is megjegyezvén, hogy a kézirat további vizsgálatra szorul. Bónis: *Magyi János*, 247.; Uő: *Középkori jogunk*, 146.

a címzettje volt.³⁴ A levelezésedíció első kötete három évvel később látott napvilágot, ennek előszavában Fraknói lényegében ugyanezt a rövid tudósítást ismételte meg.³⁵ A szerkesztőnek a kéziratot méltató sorai azonban szöges ellentétben állnak azzal a ténnyel, hogy valójában alig támaszkodott a kézirat szövegére.³⁶ A formuláskönyv negyvenhat Mátyás-levelet foglal magában, ezeknek a többsége benne van Fraknói kiadásában. Ám a dokumentumokat szinte minden esetben más kéziratokból közölte, mindössze három olyan missziszt találtam, ahol valóban a formulárium volt a forrás.³⁷

Az 1890-es évek elején Schönherr Gyula is használta a kéziratot. Nem csupán a már említett címereslevél-tanulmányaihoz, hanem a Vatikáni Okmánytár egyik köteteként kiadott *Mátyás király levelezése a római pápákkal* című munka sajtó alá rendezésekor is. Igaz, a kódex itt sem jutott jelentős szerephez, mindössze két levél szövegét használták fel.³⁸ Akár úgy is tűnhetne, hogy nem tartották különösebben sokra a másolatok szövegét. Azonban Schönherrnek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött, négy nagy palliumban elhelyezett hagyatékában egy aránylag terjedelmes anyag vonatkozik a formuláriumra,³⁹ amiből nem éppen a kézirat értéktelensége világlik ki. Egyfelől elkészítette a kézirat precíz tartalomjegyzékét, másfelől témáik szerint különböző csoportokba rendezte az okleveleket. Ezt követően jó pár tucat okirat kivonatát is elkészítette, minden egyes darabot különálló cédulákra kijegyezve, nyilvánvalóan további publikációk céljából (amelyekből azonban, legalábbis tudomásom szerint, utóbb nem jelent meg semmi). Ezenkívül egy fontos kéziratot jegyzetben – amelyet még idézni fogok – összefoglalta mindazt, amit a kézirat múltjáról akkoriban tudni lehetett.⁴⁰ Maga Fraknói sem csupán a Mátyás-leveleket hasznosította, hanem a magyar királyok kegyúri jogáról írt, 1895-ben megjelent monográfiájában, annak is a Jagelló-korra vonatkozó fejezetében számos alkalommal idézte a formulárium okleveleit.⁴¹ Ezek egy részét a témában négy évvel később megjelent okmánytárban *in extenso* is közzétette.⁴²

Érdeemes e helyütt néhány szót szólni a kódex felfedezéséről is. Erről sem Fraknói, sem Schönherr írásaiban nincs szó. Récsey közlése szerint viszont Horváth Balázs kassai

³⁴ Fraknói Vilmos: Mátyás király leveleinek új kiadásáról. *Magyar Könyvszemle* 15 (1890) 3.

³⁵ *Mátyás király levelei*. I–II. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp., 1893. I. (1458–1479) V. A kötetnek 2008-ban reprint kiadása jelent meg, amelyet Mayer Gyula rendezett sajtó alá, a művet egyúttal terjedelmes utószóval is ellátva. A továbbiakban erre az új kiadásra hivatkozom, amely megtartotta az eredeti munka lapszámait.

³⁶ Mayer Gyula állapította meg, hogy valójában Fraknói csupán abban az esetben fordult a formulárium szövegéhez, ha az adott levél más forrásból nem volt ismert. Mayer Gyula: Utószó. In: *Mátyás király levelei*, 960.

³⁷ *Mátyás király levelei*, II. 129., 767., 251.

³⁸ *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. – Mátyás király levelezése a római pápákkal. 1458–1490*. Ed. Décsényi [Schönherr] Gyula – Fraknói Vilmos. Bp., 1891. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/6) LXX. [Schönherr Gyula előszava.]

³⁹ Erről az iratcsoportról Mayer Gyula írásából tudok. Mayer: Utószó, 960.

⁴⁰ Az anyag lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (= MTAK) Kézirattár Tört. 2° 281/2. pallium „Jászó” (fol. 250–326).

⁴¹ Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány*. Bp., 1895. 215–217., 219., 221. [„Kassai formulare” megnevezéssel.]

⁴² *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Közzéteszi Fraknói Vilmos. Bp., 1895. 55–59., 64–65., 69–73., 76–78., 84–85., 87–90. [„Kassai formulare” megnevezéssel.] Vö. még Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár, 1922. 444.

premontrei tanár egyik tanítványa találta a házuk padlásán.⁴³ Erről értelemszerűen semmilyen pontosabb adatot nem adott meg, ám könnyen lehet, hogy csakugyan efféle dologról volt szó. Schönherrnek a kódexről készített, már említett leírásában szintén szerepel Horváth Balázs neve, kiegészítve azzal, hogy ő volt az, aki Fraknói figyelmét felhívta a kötetre.⁴⁴ Mivel Fraknói leírása a *Magyar Könyvszemle* 1890. évi évfolyamában már nyomtatva szerepel, a felfedezésre valamikor az 1880-as évek második felében kerülhetett sor. Ennél pontosabb adatot nem találtam, és arról sincsen semmiféle információ, hogy a kódexből bármilyen szöveget közöltek volna 1890 előtt.

Ámbár Récsy leírásából akár úgy is tűnhet, hogy Fraknói a kéziratot Kassán vizsgálta, Schönherr egyik tanulmányából kiderül, hogy a kézirat ekkoriban Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémiánál volt letétben, és tervezték annak megvételét is.⁴⁵ A megvétel azonban nem valósult meg, a kézirat valamikor bizonyára visszakerült Kassára, hogy aztán a jászói premontrei kolostorban nyerjen elhelyezést.⁴⁶ Récsy ugyanis – 1898-ban – úgy fogalmazott, hogy amikor az 1896-os millenniumi kiállítás előtt a „bibliographiai és közművelődési emlékeket” összeírta, a „jászóvári könyvtárban” egy „N. Olahi manuscriptum” című kéziratra lett figyelmes, amelyről utóbb kiderült, hogy azonos a Fraknói és Schönherr által, jellemzően „kassai formulare” névvel illetett kódexszel.⁴⁷ És bár ezek szerint felmerült a kötet kiállítása, a katalógusok alapján úgy tűnik, hogy erre végül nem került sor.⁴⁸

1898-ban a formuláskönyv már újból Budapesten volt. Ezt egyrészt Felix Schillernek [Schiller Bódognak], egy 1900-ban megjelent beszámolójából, másrészt Schönherr már említett kézirat leírásából tudjuk. A kódexet Fejérpataky László közreműködésének köszönhetően adták kölcsön Jászórról Budapestre, kifejezetten Schiller kutatásainak elősegítésére.⁴⁹ Ő *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon* címet viselő munkájának oklevéltári függelékében több, addig kiadatlan okiratot közölt a formuláriumból.⁵⁰ Schiller állítása szerint Récsynek a kézirat ezen, „második” budapesti tartózkodása szolgáltatta voltaképpen az alkalmat a formuláskönyv megvizsgálására, majd bemutatására a *Századokban*.⁵¹ A kézirat ezt követően visszakerült a jászói monostor könyvtárába,⁵² ezzel pedig kutatástörténetének első szakasza lezárult. Egészen bizonyos, hogy 1890 és 1900 között a felsoroltakon kívül más történészek is kezükbe vették a kötetet – feltehetően akkor, amikor

⁴³ Récsy: Egy XV–XVI. századbeli, 496.

⁴⁴ Lásd Függelék. II. sz.

⁴⁵ Décsényi: Bonfini, 264–265.

⁴⁶ Ide a már említett Horváth Balázs kassai főgimnáziumi tanár adományából került. Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. [Előszóval ellátta Dr. Timon Ákos.] Bp., 1900. 317.

⁴⁷ Récsy: Egy XV–XVI. századbeli, 494.

⁴⁸ *1896-iki ezredéves országos kiállítás. A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa*. Közrebocsátja a Történelmi Főcsoport igazgatósága. Bp., 1896. I. füzet. 123–149.

⁴⁹ Schiller: *Az örökös főrendiség*, 316. Vö. még Schönherr Gyula hasonló leírásával: Függelék. II. sz.

⁵⁰ Schiller: *Az örökös főrendiség*, 316–318., 320–321., 323–329.

⁵¹ Uo.

⁵² Egy, feltehetően az első lap rektóján olvasható, beragasztott possessor-címke (Inscriptus Bibliothecae Jaszoviensis) 1915-ből való. Lásd MNL OL DF 282621. 1. fotó.

a fővárosban volt letétben –, ám mivel nem írtak róla, kilétükről egyelőre nincs értesülésem. Az egyetlen kivétel Hajnik Imre,⁵³ akiről Schönherr leírásában olvashatjuk, hogy alaposan átvizsgálta a kéziratot.⁵⁴

A következő évtizedekben csupán egy-egy sporadikus közlésben találtam nyomát a kézirat ismeretének. A Marczali Henrik szerkesztette *Nagy képes világtörténet* hatodik kötete magyar fordításban tartalmazta II. Ulászló királynak azt az 1514. július 3-án, a pápához intézett levelét, amelyben az uralkodó beszámolt arról, miként fajult a keresztes hadjárat lázadására.⁵⁵ A *Pannonhalmi Főapátság története* harmadik kötetében leltem egy innét kiadott oklevelet,⁵⁶ egy évtizeddel később pedig Veress Endre is publikálta két okirat szövegét.⁵⁷ Iványi Béla minden bizonnyal alaposan áttanulmányozta a kéziratot, mégpedig 1913 előtt, mert Márki Sándor az ebben az évben kiadott Dózsa-monográfiájában neki mond köszönetet a formuláriumból vett adatok ismeretéért.⁵⁸ Pár évvel később Főgel József is idézett belőle néhány adatot.⁵⁹ Ezt követően a kutatás lehetőségein nyilvánvalóan rengeteget rontott, vagy éppen tette azt lehetetlenné, hogy a trianoni békeszerződés a monostort és könyvtárát elszakította Magyarországtól. Szentpétery Imre a neves oklevéltani munkájában is csupán a régebbi közlések alapján utalt a „jászóvári formularium” létezésére.⁶⁰ Megint mások megelégedtek a régebbi közlések ismeretével.⁶¹ Bártfai Szabó László azonban valamilyen formában hozzáfért a kézirat anyagához, ugyanis több irat regesztáját is közzétette, melyek több esetben szó szerinti közlést is tartalmaztak. Hogy ő maga kutatott-e a monostor könyvtárában, vagy netán kapta a másolatokat, esetleg még 1918 előtt készült másolatokra, kivonatokra támaszkodott – ilyenek minden bizonnyal voltak –,⁶² erre vonatkozóan nincsen adatom. Mindenesetre a kódexet – Hajnikhoz ha-

⁵³ 1892-ben Oláh-féle formuláriumként említi. Tudomásom szerint ez a legkorábbi adat, amikor a kézirat ilyen néven szerepelt. Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában*. Bp., 1892. 20. 1. j.

⁵⁴ Függelék. II. sz.

⁵⁵ *Nagy képes világtörténet*. I–XII. Szerk. Marczali Henrik. Bp., 1898–1905. VI. (A középkori intézmények bomlása és a renaissance) 642. [Valójában a magyar fordítás és a kézirat vonatkozó lapjának faksimile-változata a 642. és 643. lapok közé van ékelve.] A kötet utolsó, Jagelló-kort tárgyaló fejezete Marczali Henrik munkája.

⁵⁶ *A Pannonhalmi Főapátság története*. I–XII. Szerk. Sörös Pongrácz et al. Bp., 1902–1912. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 3) III. (1405–1535) 664.

⁵⁷ *Akták és levelek Erdély- és Magyarország Moldvával és Havasalfölddel való viszonyához. I. 1468–1540*. Szerk. Veress Endre. Bp., 1914. (Fontes rerum Transylvanicarum 4) 101–102., 106.

⁵⁸ Márki Sándor: *Dósa György*. Bp., 1913. (Magyar történeti életrajzok) 16., 95., 230., 232., 359., 360., 362., 440., 467., 469., 470., 475. (Részint Oláh Miklós formuláskönyvének, részint egyszerűen jászói kéziratnak nevezi.)

⁵⁹ Főgel József: *II. Lajos udvartartása*. Bp., 1917. 38., 48., 50., 60., 125.

⁶⁰ Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp., 1930. 178.

⁶¹ Lásd pl. *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. I–V. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1937–1943. II. (1510–1537) XXXII–XXXV. [Schiller nyomán]; Tóth László: Bonfini másolójának címeres levele (Analecta Bonfiniana). *Turul* 43 (1929) 56–60. [Schönherr nyomán]; Holub József: Pécs város pecsétjei. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1958. Szerk. Dombay János. Pécs, 1959. 138. 4. j. „Jászóvári formuláskönyv”-ként említve, a referencia megjelölése nélkül. Feltehetően Schönherrtől veszi az adatot. Vö. Schönherr: II. Ulászló korabeli, 65. 1. j. Holubra reflektál Bezerédy Győző: Tolna megye településeinek pecsétjei a feudalizmus végén. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 2 (1991) 119. 34. j. A kódexet szintén jászóvári formuláskönyvnek nevezi, de Holubbal ellentétben idézi a régebbi irodalmat is.

⁶² Décsényi [Schönherr] Gyula is több tucat ilyen kivonatot készített. Lásd Függelék. I. sz.

sonlóan – Oláh Miklós formulárjának nevezte.⁶³ Némiképp az ő esetéhez hasonló Fekete Nagy Antalé is. Utóbbi a második világháborút követően kezdett hozzá a Dózsa-parasztháború történetének feldolgozásához,⁶⁴ amelyhez oklevéltárat is készített. A kéziratos munkát Kenéz Győző, Solymosi László és Érszegi Géza rendezték sajtó alá.⁶⁵ Ebben tizenegy olyan oklevél szövege olvasható teljes terjedelmében, amelyek forrásaként a formuláskönyvet jelölték meg.⁶⁶ Fekete Nagy nyilvánvalóan Márki monográfiájából értesült a formulárium témája szempontjából értékes anyagáról. Minden bizonnyal fényképfelvételekre támaszkodott az átírás során.⁶⁷ Az MNL OL ugyanis már 1963 előtt készítettett mikrofilmfelvételeket a formuláriumról, mégpedig kifejezetten a parasztháborút érintő iratokról.⁶⁸ Ekkor azonban még csupán nyolc felvétélről volt szó.⁶⁹ 1963 után, de még 1973 előtt került sor a teljes kézirat filmre vételére.⁷⁰

A kézirat második világháború utáni története is tartogat fordulatokat. Ennek első szakasza az 1950-es évekre esik. A szerzetesrendek vagyonának államosítása után, 1951–1952-ben az összes kelet-szlovákiai egyházi intézmény könyvtárlományát a jászói monostorba szállították. Ennek során nem vették figyelembe az egykori őrzőhelyek rendjét, így az állományok összekeveredtek egymással. Az újrendezést a Szlovák Nemzeti Könyvtár felügyeletével végezték el 1954-re. Az eredeti monostori könyvtár anyagát, amelyhez a 19. század végén Kudora Károly felügyeletével cédulakatalógus készült,⁷¹ a beszállítás és átrendezés során elméletileg intaktan megőrizték, ennek ellenére egy 1958-ban elvégzett revízió már több mint négyezer kötet hiányát mutatta ki. A proveniencia szerint újrendezett könyvgyűjteményekhez az 1960-as és 1970-es években katalógusok készültek. Ekkor már mind a monostor könyvtárának, mind az oda beszállított könyvgyűjteményeknek a felügyeletét a Matica Slovenská helyi irodája [Miestne Pracovisko Matice Slovenskej Jasov] látta el.⁷² Ebben az időszakban készültek a formuláriumról az MNL OL-ban fellelhető, már említett mikrofilmfelvételek, amelyek utóbb a Diplomatikai Fényképgyűjteménybe

⁶³ *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599*. Közéleteszi Bártfai Szabó László. Bp., 1938. 304–305. (1176–1177. sz.), 315–316. (1211–1214. sz.)

⁶⁴ Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1973. 5.

⁶⁵ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Ed. Antonius Fekete Nagy et al. Bp., 1979. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 12.) Ennek Érszegi Géza készítette előszavában olvashatunk a Fekete Nagy-féle kézirat felhasználási módjáról.

⁶⁶ Uo. 89., 129., 142., 162., 165., 222., 235., 285., 322.

⁶⁷ Ugyanakkor valamilyen forrásból tudomást szerzett a kódex méretadatairól is, ezeket ugyanis precízen megadta: 22×30 cm. Lásd *Monumenta rusticorum*, passim.

⁶⁸ Borsa Iván: *Csehszlovákiai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár Filmtárában*. (1963. jan. 1-én). Bp., 1963. (Levéltári leltárak 19) 124.

⁶⁹ Uo. 50.

⁷⁰ Bándi Zsuzsanna: *Csehszlovákiai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár Filmtárában*. (1973. jan. 1-én). Repertórium. Bp., 1974. (Levéltári leltárak 62) 85.

⁷¹ Legvalószínűbb, hogy a kézirat ekkor kapta a 78. számot.

⁷² Ezeket az adatokat két munkából vettem: Vojtech Šarluška: *Inventár rukopisov Archivu literatúry a umenia Slovenskej Národnej Knižnice. Rukopisy historických knižnic na Slovensku IV. (Jasov)*. Martin, 2010. 5–9.; Ružena Párová: *Jasov. Knižnica rádu premonštrátov*. (Bibliothek des Prämonstratenserordens.) In: *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Hrsg. Elena Midriaková – Blažej Belák. Hildesheim – Zürich – New York, 2000. Band 4. (Slowakische Republik) 171–177.

is bekerültek.⁷³ Ugyanígy Jászón írta le a kötetet Julius Sopko a szlovákiai könyvtárakban őrzött középkori kódexeket számba vevő katalógusában.⁷⁴ Bár csak egy szűkszavú ismeretetről van szó, tudomásom szerint mindmáig az ő közlése az utolsó, amelyik az eredeti kézirat alapján készült. Csapodi Csaba már az ő adatait vette át.⁷⁵

Az 1970-es évek végén a kéziratokat állományvédelmi okokból a Szlovák Nemzeti Könyvtár turócszentmártoni központjába szállították,⁷⁶ ahol az 1990-es évek elején részletesen leírták és katalogizálták őket. A katalógus végül 2010-ben jelent meg.⁷⁷ Ez a közel 900 kéziratot magában foglaló állag nem csupán az egykori premontrei könyvtár kódexeit foglalta magában, hanem az 1950-es években oda beszállított más egyházi gyűjtemények köteteit is. A katalógusban nem szerepel a formuláskönyv, sem a jászói könyvtár kéziratai közt, sem a többi gyűjtemény anyagában. Ennek okán több intézménnyel is felvettem a kapcsolatot, és megpróbáltam a kódex nyomára akadni. Barta Károly Tamás nyugalmazott jászói főpát már évekkel ezelőtt tájékoztatott, hogy bár a régi premontrei könyvanyag jelenleg is a monostorban van, a kéziratokat elszállították, és ilyen kötetet a könyvtár nem őriz. A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár [Slovenská národná knižnica] Kézirattárában, illetve a régi könyvek gyűjteményében Daniela Škulová és munkatársai lekötöző szívésséggel a gyűjtemények kéziratot inventáriumait is átvizsgálták, de a kódexnek nem találták nyomát.⁷⁸ A Szlovák Nemzeti Levéltárból, ahová a jászói konvent egykori levéltára került, szintén nem kaptam pozitív választ. Úgy tűnik, jelenleg egyedül az MNL OL mikrofilmfelvétele és az abból előhívott fotók állnak a kutatók rendelkezésére.⁷⁹

⁷³ Vö. 27. j. A két említett filmtári jegyzék egyaránt a Matica Slovenská jászói kirendeltségét adja meg a kézirat lelőhelyeként.

⁷⁴ Július Sopko: *Stredoveké latinské kódexy v Slovenských knižniciach*. H. n. [Matica Slovenská], 1981. (Stredoveké kódexy Slovenskej proveniencie 1) 161–162.

⁷⁵ Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I–II. Bp., 1988–1993. (MTAK Közleményei 23; 31) I. 448/1819. sz. „Formulare Jaszoviensi” megnevezéssel.

⁷⁶ Erre vonatkozóan 1979-et ad meg Vojtech Šarluška. Šarluška: *Inventár rukopisov*, 8. Imrich Kotvan ősnymtatvány-katalógusa szerint az inkunábulumok 1975-ig voltak a monostor könyvtárában. Imrich Kotvan: *Inkunábuly na Slovensku – Incunabula quae in bibliothecis Slovaciae asservantur*. H. n. [Matica Slovenská], 1979. 226., 605., 665–667., 698., 1027., 1043., 1050., 1076., 1154. sz. Ružena Párová leírásában csak az átszállítás ténye szerepel, konkrét dátum nem. Párová: Jasov, 172–173.

⁷⁷ Vö. Šarluška: *Inventár rukopisov*.

⁷⁸ Értesítettek ugyanakkor arról is, hogy a kézirat csak a Szlovák Nemzeti Könyvtár kézirattári gyűjteményében lehet, így valószínű, hogy a rendezések során sajnálatos módon elkeveredett.

⁷⁹ Ezenkívül a Svéd Nemzeti Levéltárban [Riksarkivet, Stockholm] őriznek egy olyan, talán a 16. század második feléből való kéziratot, amely a formulárium részleges másolatának tűnik. Egyelőre erről is csak az Országos Levéltár mikrofilmje, illetve az abból készült fotók állnak a rendelkezésemre. MNL OL DF 289137. (Az eredeti példány is fellelhető: Riksarkivet, Extranea-samlingen XVII [Ungern] 216a. Ezt egyelőre még nem volt módomban megvizsgálni.) A fényképfelvételek alapján az eredeti kódexnek csak egy részleges másolata. A 6. folió részleges tartalmát, valamint a 9. foliótól a 95. lap rektójáig tartalmazza a formulárium anyagát. Neumann Tibornak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet a példányra.

Amióta az említett mikrofilm rendelkezésre áll, a kézirat újból a kutatók látószögébe került. Borsa Iván már 1974-ben felhívta a figyelmet a kötet fontosságára.⁸⁰ Az 1980-as évek elejére a mikrofilmről kinagyított fotók a Diplomatikai Fényképgyűjtemény részeként a filmnél egyszerűbben is elérhetőek lettek. Ezekből az évekből már van adatom arra, hogy felhasználták belőle konkrét oklevél szövegét.⁸¹ Az 1990-es évektől kezdve számos szerző említette, hasznosította a fotóanyagot. Vannak olyan írások, amelyek a kéziratnak csak egy-egy vagy néhány oklevelét használták fel, az elemzett problémakörhöz kapcsolódó darabokat.⁸² Sokkal bővebben aknáztá ki a tartalmát Neumann Tibor az Ernuszt-féle számadáskönyv új kritikai kiadásában.⁸³ Tudomásom szerint Tringli István, valamint a nemrégiben megjelent, a késő középkori Magyar Királyság megyei archontológiájának összeállító azok, akik teljes szövegű okleveleket is közöltek a kódexből.⁸⁴

A kódex

Magáról a kéziratról az eredeti példány hiányában sajnos keveset lehet mondani. A 215 lap terjedelmet, illetve a Fekete Nagy Antalnál olvasható, fólió kötetre utaló 22×30 cm lapméretet Sopko leírása megerősíti.⁸⁵ A kódexbe összesen 473 oklevelet másoltak bele, maguknak az oklevél-szövegeknek a valós száma ennél valamivel alacsonyabb, mert előfordul, hogy egyes diplomák textusa többször is szerepel a kötetben.⁸⁶ A másolók számát pusztán a fotók alapján nehéz megbecsülni, az a megállapítás azonban, hogy egyetlen írnok lenne az összeállító, egyértelműen téves,⁸⁷ mint ahogyan az a kijelentés is, hogy a kötetet a „Jagelló-kori kancellárok” állították össze.⁸⁸

⁸⁰ Borsa Iván: A magyar medievisztika forráskérdései. (Medievisztika és a levéltári anyag). *Levéltári Közlemények* 44–45 (1973–1974) 104. 3. j.

⁸¹ Pl. Fülep Katalin: Bonfini Rerum Ungaricarum decades című művének harmadik töredéke. *Magyar Könyvszemle* 100 (1984) 344. 15. j. (A mikrofilm alapján.)

⁸² Pl. Hermann: Miképp került Divény vára, 67–68.; Neumann Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, 2007. 43. 238. j.; C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecseদি Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146 (2012) 451.; Lővei Pál: Uralkodói lovagrendek a középkori Magyarországon: a Szent György-rend és a Sárkányrend. In: *Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve*. Szerk. Gödölle Mátyás – Pallos Lajos. Bp., 2014. [Kiállítási katalógus] 17., 19.; Véber János: A Dózsa-féle parasztfelkelés humanista stílusban írt levelekben. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50 (2015) 96–97.

⁸³ Neumann Tibor: *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 103., 139., 162., 198–199., 203., 208., 223., 243., 266., 275., 366.

⁸⁴ Tringli István: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. *Levéltári Közlemények* 69 (1998) 29–30.; Uő: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 44) 342–343. (709. sz.), 345–346. (717. sz.) *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. Megyék. Szerk. C. Tóth Norbert et al. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 486., 494., 498.

⁸⁵ Sopko: *Stredoveké latinské kódexy*, 161.

⁸⁶ Lásd pl. Schiller: *Az örökös főrendiség*, 318., 321. Vö. *Monumenta rusticorum*, 162.

⁸⁷ Récsy: *Egy XV–XVI. századbeli*, 496.

⁸⁸ *A Pannonhalmi Főapátság története*, III. 664.

Ami az oklevelek kiadóit illeti, míg 224 diploma intitulációjában olvasható II. Ulászló neve, addig mindössze 46 kötődik Mátyáshoz,⁸⁹ és csupán 9 másolat élén találkozunk II. Lajos nevével, hogy végül a kézirat utolsó, 215. lapján I. Ferdinánd királynak egy 1544-ben kiadott oklevelére is rábukkanjunk. Csúpn elvétve találunk a kéziratban olyan okiratot, amelynek intitulációjában nem uralkodó neve szerepel, ilyen például Szatmári György esztergomi érsek vagy Giovanni Battista Bonzagni egri püspöki kormányzó egy-egy kiadványa.⁹⁰ A többi, közel 200 oklevél egy részének kibocsátója valószínűleg sohasem lesz azonosítható, oklevelekből kiemelt különféle formulákról lévén szó. A többi meg nem nevezett méltóságviselő diplomáinak többsége II. Ulászlóhoz vagy korához köthető.

Mikor és hogyan állították össze a kötetet? Sajnos a fotók alapján az ívfüzetek nem különíthetők el egymástól, és arról sem tudunk meg semmit, hogy sor került-e valamikor a kézirat újbóli bekötésére, amikor egyes lapok esetleg összekeveredhettek. Ezért csak óvatos feltételezésekbe merek bocsátkozni. A szerkesztés idejét illetően elsőként II. Ulászló korára lehetne gondolni, ez azonban a kötet egészére nézve valószínűtlen. Egyfelől már a 46. lap verzóján megtalálható II. Lajos két oklevele, Ulászló-diplomák közé ékelve. Igaz, az írásuk az utóbbiakétól, úgy tűnik, eltér, így elvben lehetséges, hogy az említett verzó részben üresen maradt, és oda utólag másolták be a két későbbi oklevél textusát. A következő II. Lajos-intitulált okmány a 192. lapon olvasható, előtte egy, az apja által kibocsátott oklevél áll. A két másolat írnoka azonos, ennél fogva ezek a szövegek csak 1516 után kerülhettek a kéziratba. A 208. lapon álló Ulászló-oklevél leghamarabb 1522-ben került a kódexbe, írnoka ugyanis azonos Szatmári György érsek ezen évből való kiadványának másolójával. A Mátyás-levelek részint a kötet első, részint a legutolsó részében olvashatók nagyobb számban,⁹¹ bár sorukat számos Jagelló-kori okirat töri meg. Lehetséges, hogy a gyűjtemény összeállítását még Ulászló uralkodása idején kezdték meg, majd Lajos, sőt esetleg még I. Ferdinánd alatt is folytatták. Az is felvethető, hogy még Ferdinánd idejében is másoltak bele Jagelló-kori okleveleket. Mindössze ennyi, amit a szerkesztés idejéről az eredeti példány vizsgálata nélkül meg merek kockáztatni.

Érdekesebb kérdést vet fel az összeállítás mikéntje, ami részben átvezet a kézirat műfajának problematikájához is. Először is említendő, hogy tisztázatlanul gyűjteményről van szó, viszonylag kevés szöveghez kerültek korrektúra-glosszák. Igaz ugyan, hogy több sriptor keze azonosítható a kötetben, mégsem olyan formuláriumról van szó, amelynek iratait kis túlzással napról napra, feltehetően különböző szálas iratokból vagy iratcsoportokból másolták össze.⁹² A kódex első része végiggondolt struktúrát követ. Először következnek az exempciós és donációs oklevelek, ezután következnek különböző engedélyeket tartalmazó diplomák, majd néhány arena. Néhány oldallal később ismét összetartozó egységet képez

⁸⁹ *Mátyás király levelei*, I. V.

⁹⁰ Szatmári: fol. 208^v; Bonzagni: fol. 16^v.

⁹¹ A 49. és a 74. lapok, valamint a 195. és 202. lapok között. Az itt olvasható több tucat levélén kívül természetesen további, Mátyás királyhoz köthető iratok is vannak sporadikusan elhelyezve a kódexben.

⁹² Nemrégiben egy efféle gyűjteményre akadtam rá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Részletesen is írtam róla a megjelenés előtt álló tanulmányomban. Lásd Mikó: A formuláskönyv és a leveleskönyv határán.

a II. Ulászló király által kibocsátott regálisok csoportja. Ezt követően a különböző jogbiztosító iratok már kevésbé rendezhetőek jól elhatárolódó csoportokba. Az 53. és 75. lapok között nagyszámú misszilis olvasható, részben Mátyás, részben II. Ulászló által kibocsátva, sorukat azonban adományozó vagy engedélyeket biztosító diplomák éppúgy megszakítják, mint például címereslevelek. A 75. lap után az oklevelek tárgyi csoportosítása már nyomokban sem lelhető fel, a legkülönbözőbb jogesetekhez kapcsolódó formulák váltják egymást, misszilisekkel kiegészítve. Oklevéltípusok, például adománylevelek, vagy épp arengák, amelyek a kódex első részében rendezetten sorakoztak egymás után, újból és újból felbukkanak. Jól körülhatárolhatóan már a kézirat végén, a 194. és 203. lapok között található tucatnyi, Mátyáshoz köthető irat különíthető el.

Vajon meg lehet-e magyarázni ezt a kettősséget? Egyszerűen arról lenne szó, hogy a gyűjtemény összeállítói ráuntak egy előre meghatározott struktúra követésére? Vagy újabb és újabb iratokat ítéltek fontosnak, olyanokat is, amelyekhez hasonlókat már korábban belemásoltak a kéziratba, és ezért borították fel, majd hagyták el végleg az előre megtervezett szerkesztési módot? Természetesen lehetséges. Ám az is felvethető, hogy a kódex elején megfigyelt „csoportok” okleveleit egységesen vették át valamilyen korábbi gyűjteményből. Ilyenek pedig minden bizonnyal voltak, ezt világosan bizonyítani tudtam egy másik, szintén főként Mátyás- és Jagelló-kori iratokat tartalmazó formulás- és leveleskönyv példáján.⁹³ Ez a kérdéskör egyelőre alig kutatott. Néhány eddig fellelt adatból az is megállapítható, hogy a korabeli formuláriumok között voltak „vándorló”, több példányban is megtalálható oklevélszövegek.⁹⁴

Zárásként még a formuláskönyv-műfaj definíciójára térek ki nagyon röviden. Mint a bevezetőben már szó esett róla, a hazai történetírásban Kovachich után Bónis vizsgálta meg a legtöbb, formuláriummént szóba jöhető kéziratot, és ezek mindegyike szerepel a *Középkori jogunk elemei* harmadik fejezetében.⁹⁵ A lista azonban nem volt teljesen koherens, így például egyfelől szerepelt benne az a feltehetően Bácsi Ferenchez köthető kézirat, amelyet részint formulás-, részint leveleskönyvnek nevezett,⁹⁶ másfelől viszont nem szerepeltek benne olyan, régebbi szerzők által leveleskönyv-funkcióban felhasznált gyűjtemények, amelyek nagyobb számban tartalmaztak oklevélformulákat is.⁹⁷ A középkori

⁹³ Lásd Mikó: A formuláskönyv és a leveleskönyv határán.

⁹⁴ Ilyen például a „Bonfini-másoló” János scriptor címereslevele. Megvan a szöveg az Oláh-formuláskönyvben, valamint a Cocavianus- és a Listhius-formuláriumban is (Oláhra lásd Schönherr: II. Ulászló korabeli, 62.; Cocavianusra lásd Lócse város levéltára [Štátny archív v Levoči] (= LVL) Cocavianus Matthias formuláriuma fol. 15^v–. [MNL OL DF 286487.]; Listhiusra lásd Kovachich: *Formulae*, XLV.) Szapolyai Imre szepesi grófi cím-adománya megvan a Werbőczy-féle, a Cocavianus-, a Listhius- és az Illésházy-formuláskönyvben (Werbőczyre lásd EFKK Werbőczy-formuláskönyv fol. 87^v–88^v. [MNL OL DF 281415.] Vö. 14. j.; Cocavianusra lásd LVL fol. 19^v–21^r [MNL OL DF 286487.]; Illésházyra lásd OSZK Fol. Lat. 2238. fol. 88^v–90^r.; Listhiusra lásd Kovachich: *Formulae*, XLV.) A Perényi Imrénének szóló, Abaúj megyei örökös ispáni cím-adomány szövege az Oláh-formulárium mellett az egykori Illésházy-könyvtár kódexében is megtalálható. (Oláhra lásd Tringli: *A Perényi család*, 342.; Illésházyra lásd OSZK Fol. Lat. 2238. fol. 77^r–78^r.)

⁹⁵ Lásd a 19., 20. és 21. jegyzetekben idézett irodalmat.

⁹⁶ Bónis György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 354. Vö. Uő: *Középkori jogunk*, 146.

⁹⁷ Pl. az úgynevezett Váradi Péter-féle leveleskönyv, amelynek a kézírata két formulagyűjteményt is tartalmaz. Fraknói: Mátyás király leveleinek, 4.; Véber János: *Két korszak határán. Váradi Péter pályaképe és írói*

formula-, illetve levélkollekciók hasonlóságára, egybeesésére már Fraknói és Schönherr is utaltak a Mátyás-levelezés kiadásakor, de nem foglalkoztak esetleges elhatárolásukkal, az adott köteteket hol így, hol úgy nevezték.⁹⁸ Az Oláh-féle kötetet Bónis beemelte a formuláriumok közé, Fraknói és Schönherr pedig a már emlegetett Mátyás-leveleket használták fel belőle. Valójában a kézirat a negyvenhat Mátyás-misszilis mellett több tucat, jórészt II. Ulászlóhoz köthető levelet is tartalmaz, ennél fogva a kötet a leveleskönyv műfajába is beleillik. A közelmúlt szakirodalmában joggal utaltak arra, hogy a levélgyűjtemények összeállítói is mindenekelőtt formuláskönyveket akartak létrehozni, a kancelláriai munka megkönnyítésére.⁹⁹ Nekem mindezek alapján úgy tűnik, hogy a két csoport közti határvonal nagyon bizonytalan, néha csak a formulázott levelek, illetve az oklevél-formulák számaránya dönt, milyen címen tartjuk nyilván az adott kéziratot. Amennyiben azonban a kutatót maga a forrásanyag érdekli, amit e kéziratok a kancellária „kimenő” iratforgalmából megőriztek, a műfajba sorolással aligha érdemes bajlódni, ellenben a lehető legtöbb releváns kéziratot érdemes felhasználnia. Sőt, talán még attól sem szabad visszariadnia, hogy a műfajt úgy határozza meg, ahogyan maga a legjobbnak látja: az Oláh-féle kéziratot nevezhetjük formulás- vagy leveleskönyvnek is, ám az is lehet, hogy – Borsai Iván szavaival élve – „a királyi kancellária egy fogalmazati-másolati-formuláris »vegyes« könyvéről”¹⁰⁰ van szó.

életműve. Bp., 2009. [Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat] 126–127.; Uő: *Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*. Pécs–Bp., 2016. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok) 116–120. Ugyanide sorolandó az OSZK Fol. Lat. 1656. jelzetű kézirata is, erről lásd a 7. jegyzetben idézett írásomat.

⁹⁸ Fraknói: Mátyás király leveleinek, 1–4.; *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae*, LXX–LXXI.

⁹⁹ Rácz György: Bevezető a Héderváry-kódex hasonmás kiadásához. In: *A Héderváry-kódex. Mátyás király leveleskönyve a Héderváry család egykori könyvtárából*. Bevezetővel ellátta Rácz György. Bp., 2008.; Uő: *A levélíró Mátyás király*. In: *I. Mátyás és az igazságszolgáltatás*. Szerk. Peres Zsuzsanna – Révész T. Mihály. Bp., 2019. 109.

¹⁰⁰ Borsai: *A medievisztika forráskérdései*, 104. 3. j.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban Schönherr Gyulának a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött hagyatékából a formuláskönyvre vonatkozó aktacsoportot mutatom be. Az itt közölt információknak egyfelől historiográfiai jelentőségük van, hiszen arról tanúskodnak, hogyan dolgozott a kézirattal annak egyik, mindmáig jelentős kutatója. Ezen túlmenően a II. szám alatt közölt leírásból a kódex korai történetére vonatkozó, mindeddig publikálatlan adatok ismerhetők meg, míg a III. szám alatt említett tartalommutatónak a szövegkiadás ellenőrzésében lesz jelentősége.

Jelzet: MTAK Kézirattár. Tört. 2° 281/2., pallium „Jászó” (fol. 250–326). A kéziratok mindegyike autográf.

I/1. (fol. 250–263.) A kéziraatra vonatkozó cédulaanyag első része. Benne tizenhárom különböző kategória, amelyekbe Schönherr az okiratok egy részét besorolta. Az egyes csoportokhoz tartozó diplomákat a cédulákra felvitt fóliószámok azonosítják. A kategóriák a következők: 1. Dósa keresztesei; 2. inscriptiók, pénzügyek, kölcsönök, bányászat, pénzverés, kamara; 3. világi tisztségek adományozása; 4. egyházi javadalmak, adományok; 5. igazságszolgáltatás; 6. törökök; 7. diplomai levelezés; 8. városi dolgok; 9. exemptiók; 10. oklevelek Mátyástól, Alberttól, V. Lászlótól, I. Ferdinándtól; 11. confirmatiók, más donatiók, introductoriák etc.; 12. *salvus conductus*; 13. különböző engedélyek, parancsok; 14. pecsételés.

I/2. (fol. 264–309.) Negyvenöt oklevél kivonata, regesztája. Minden okirat külön cédulára van rávezetve. A kivonatok egy része magyar nyelvű, másik részükben keverednek a magyar összefoglalások az eredetiből vett latin nyelvű formulákkal. A kódex egyik legnagyobb értékét adó, II. Ulászló király által zömmel 1511 és 1514 között kibocsátott regálisok (fol. 33^v–41^v) jelentőségét Schönherr – úgy tűnik, kortársai közül egyedülként – felismerte, ugyanis ezek mindegyike szerepel a cédulákon.

II. (fol. 310–311.) A *Jászóvári formuláskönyvről* című írás főként a kézirat történetéről szól, kiegészítve Schönherr néhány személyes megjegyzésével. A történeti adatok egy része, mint a tanulmányban már bemutattam, különböző közlemények alapján is rekonstruálható, míg egyes adatokra csupán itt bukkantam rá. Az összefoglalás Récsey ismertetésének 1898. júniusi megjelenése után, és – legvalószínűbben – Schiller monográfiájának 1900-ban történő kiadása előtt készült. A szövege a következő:¹⁰¹

„Azt a XV–XVI. századi formuláskönyvet, amelyet Récsey Viktor a Magyar Történelmi Társulat 1898 május 5-iki ülésén bemutatott s a Századok júniusi¹⁰² füzetében ismertetett, nagyon jól ismerték már előbb is középkori történelmünk buvárai. A szerencsés felfedező,

¹⁰¹ A dokumentumot eredeti formájában, a Schönherr által eszközölt korrektúrákkal együtt közlöm. A szövegben csupán néhány tollhibát javítottam.

¹⁰² Kihúzva múlt évi májusi.

dr. Horvát Balázs ugyanis, amint a kézirat¹⁰³ birtokába jutott, felismerve nagy jelentőségét, nem késett azt Fraknói Vilmosmal közölni. Az 1890–92. években hosszú ideig volt a kódex Budapesten, úgy a M. Tud. Akadémiában, mint a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában. Fraknói, mint Récsey jelenti, több levelet másoltatott ki belőle Mátyás király levelei kiadásához (L. Mátyás király levelezése a római pápákkal [Vatikáni Magyar Okirattár I. ser. VI. k.] LXX. l. és Mátyás király levelei I. k. V. l.). Hajnik Imre tüzetesen áttanulmányozta a kéziratban rejlő gazdag jogtörténeti anyagot. Én magam is áttanulmányoztam egész tartalmát, és a Turul évfolyamában¹⁰⁴ terjedelmes közleményben ismertettem a II. Ulászló korabeli czimeradományok formuláit, melyeket a kódex magában foglal.

Sőt, hogy a kódexről szélesebb körökben is bírtak tudomással, mutatja az, hogy éppen a múlt év elején, közvetlenül az előtt, hogy Récsei Viktor tanulmánya tárgyává tette volna, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára újból felkérte azt Schiller Bódog joggyakorló részére, a ki a főuri rend keletkezésének történetére keresett benne adatokat.

Mindezt nem azért mondom el, hogy kisebbitsem Récsey t. tagtársam közlésének értékét.¹⁰⁵ A kik a források bőségéből merithetnek, azokkal nem egyszer történik meg,¹⁰⁶ hogy évekig hevertetnek írásztaluk fiókjában oly adatokat, melyeket agilisabb kutatók méltán sietnek napvilágra hozni. Annyit mindenesetre kívánatosnak tartottunk volna,¹⁰⁷ hogy a kézirat legújabb ismertetője alaposabb tanulmánya tárgyává tette volna annak anyagát, ha teljesebb képet adott volna azokról az igazán becses történelmi, művelődés- és jogtörténeti adatokról, a melyeket a kézirat számunkra megőrzött.¹⁰⁸ Ha figyelmeztette volna olvasóit a diplomáciai érintkezések, a török ellen való védekezés, a Jagellok korabeli viharos országgyűlések, a bányászat, pénzverés, s általában az ország pénzügyi igazgatása történetét megvilágító adatok gazdagságára, arra az igazán megbecsülhetetlen értékű anyagra, melylyel az egyházi és világi méltóságok, tisztségek és javadalmak adományozására¹⁰⁹ és igazságszolgáltatásra¹¹⁰ vonatkozó részletek és középkori institutiók buvárai számára kínálkoznak.”

III. (fol. 312–322.) A kézirat tételes leírása, a másodiktól az utolsó, 215. fólióig.

IV. (fol. 323–324.) *Mátyás levelei a kassai formulareban.* A Mátyás királyhoz köthető levelek tételes felsorolása.

V. (fol. 325–326.) Két irat teljes szövegű átírása.¹¹¹

¹⁰³ Előtte kihúzza *annak*.

¹⁰⁴ A folyóirat 1891. évi számairól van szó, vö. 32. j.

¹⁰⁵ Előtte kihúzza *érdemét*.

¹⁰⁶ Ezt követően kihúzza *velünk*.

¹⁰⁷ Előtte kihúzza *szerettünk volna*.

¹⁰⁸ Ezt követően kihúzza *Pedig valóban hálás anyag kínálkozott* [helyesen: kínált – M. G.] *volna számára e kézirat*.

¹⁰⁹ Eredetileg *betöltésére*.

¹¹⁰ Ezt követően kihúzza *a város(ra), a bányászatra*.

¹¹¹ Az első oklevél II. Ulászló parancsa egy ismeretlen megyéhez (fol. 211^v; kiadására lásd *Monumenta rusticorum*, 235.), a másik pedig az alábbi címet viselő irat: „Ut signaturae in libro regio in litteris regie maiestatis transsumpantur.” (Fol. 81^v)